

El nom propi i la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'IEC

Dra. Mar Batlle

Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans

Amb motiu de la publicació de la *Gramàtica de la llengua catalana* (GIEC) de l'Institut d'Estudis Catalans m'ha semblat oportú dedicar unes pàgines a repassar els aspectes més característics del nom propi i el tractament que s'hi fa. La GIEC estudia el nom propi en el capítol 14, titulat *El nom i el sintagma nominal*. És en aquesta part on es concentra la major part de la informació que aporta, que també és present en altres capítols de l'obra. I és que metodològicament un dels encerts de la GIEC és tractar i presentar el nom propi com un element més de la llengua que es caracteritza per determinades regularitats generals i comparteix característiques morfològiques i sintàctiques amb altres elements. A més, cal remarcar que, en contrast amb altres obres com la *Gramàtica del català contemporani* (N. Martí 2002: vol. 2, pp. 1281-1335), s'allunya de la interpretació, tant en voga en els darrers anys, que considera que el nom propi no té significat. En tot cas, no sembla adient afirmar que el nom propi, un signe lingüístic com d'altres, no té significació pròpia, com s'afirma sovint, perquè en principi qualsevol element que en una llengua es considera un signe és significat, en el sentit etimològic, és a dir, 'que significa', i presenta unes regularitats generals.

1. Introducció

La descripció que la GIEC fa pertany de l'oposició tradicional entre nom comú i nom propi: «Tradicionalment, els noms es classifiquen en comuns (o apel·latius) i propis. El nom comú expressa la pertinença d'una entitat a una classe (*mntanya, roca, cendra*) i el nom propi individua un element entre els restants (*Sicília, Esteve*)» (GIEC, § 14.1a). I més endavant afirma: «Els noms propis, com *Adam, Ebre, Patufet, Rússia o Saturn*, s'atribueixen a una entitat, real o imaginada, amb caràcter individual i serveixen per a distingir-la dels altres éssers de la mateixa espècie. El nom propi s'oposa, doncs, al nom comú, aplicable a les entitats d'una classe. Els noms propis poden designar ens de naturalesa ben diversa, ja siguin animats o inanimats» (GIEC, § 14.2.2).

Malgrat que, des d'aquest enfocament tradicional, el nom comú i el nom propi s'estudien conjuntament, ningú no dubta que tenen funcions diferents. Amb tot, el nom propi i el substantiu mantenen una interrelació

molt clara. Originàriament, molts noms propis (de persones, de divinitats, de llocs, etc.) no eren merament designatius, sinó que tenien sentit, és a dir, que transmetien informació comprensible per als parlants a partir dels elements lingüístics que el componien. Així, el nom germànic *Bernat* originàriament significava 'ós fort' i els parlants devien tenir consciència del significat etimològic del nom, com passa amb les actuals denominacions d'*Ona, Lluna, Estel*. És a dir, amb el temps el substantiu, o grup nominal, esdevé nom propi i passa a exercir la funció designativa típica.

Inversament, també existeixen els anomenats deònims, substantius que provenen de noms propis que ja no s'empren amb funció designativa. Per exemple, el *Diccionari* de l'IEC defineix *mecenes* amb els termes següents: «Persona rica que patrocina generosament les arts, les ciències, una empresa cultural, un artista, etc.» Aquest substantiu prové d'un nom propi, (*Gaius Cilnius*) *Maecenas*, que fou un noble romà que va patrocinar moltes activitats artístiques desinteressadament. En altres ocasions, el substantiu deriva del nom del lloc d'on procedeix la cosa, com en el cas del vi de *xerès* (Jerez de la Frontera), el *xampany* (Xampanya), el *formatge cheddar* (Cheddar), *juguar al bòston* (Boston), o del nom de l'inventor (Louis de Béchameil va inventar la salsa *beixamel*). Provenen de noms de persona moltes unitats del sistema internacional: *amper* (Andre-Marie Ampere), *volt* (Alessandre Volta), *watt* (James Watt), *newton* (Isaac Newton), *pascal* (Blaise Pascal). I encara és més freqüent utilitzar el nom d'una marca com a substantiu, com *vamba* (Wamba), *xiruca* (Chiruca), *clínex* (Kleenex).

Els noms propis poden aparèixer en combinacions que modifiquin o especifiquin la seva funció semàntica. Així, els noms propis se solen emprar preferentment en singular perquè designen un ens individual, com *Laia, Joan, Floquet de Neu, Catalunya, la Floresta, la Jonquera, Vila-rodona, Cacaolat, el Bulli*. Però ocasionalment la funció designativa es pot veure modificada si es pluralitzen, com en *Avui hem de felicitar els Peres*. Igualment, en el llenguatge afectiu es poden sentir expressions del tipus *Aquest Pere (nostre)!* I en l'àmbit històric o artístic podem trobar-nos amb denominacions com *la Tarragona romana, la Barcelona modernista* o *la Tortosa del Renaixement*, que es refereixen

a un aspecte concret de l'entitat esmentada. En tots aquests exemples, el nom propi continua exercint la funció designativa, però amb una valoració semàntica afegida per la resta d'elements de la construcció.

El nom propi pot aparèixer en construccions apositives i en construccions que presenten la preposició *de*. En aquests casos, entre el nom comú i el nom propi s'estableix una relació atributiva, ja que el nom propi qualifica el nom comú i identifica el cantant, l'individu o la professora a què es refereix el parlant: *el cantant Lluís Llach, el senyor Ferrer, la professora Anna Vinyes, l'òpera Nabucco, l'hotel Gran Via, el torrent Gran o la torre Eiffel*. També es poden considerar elements en aposició l'ús dels cognoms en la denominació personal (Pere Prats, Pere Ferrer, Lluís Batlle i Prats, Lluís Batlle i Gargallo) i l'ús dels numerals o sobrenoms (*Jaume I o Jaume el Conqueridor, Pere III o Pere el Cerimoniós*). En tots aquests casos, el segon element determina o qualifica el nom propi inicial i, per tant, ens ajuda a saber quin *Pere, Lluís* o *Jaume* és l'ens esmentat. Per a diferenciar poblacions homònimes també se sol afegir un complement, com *Santa Coloma de Farners* o *Santa Coloma de Gramenet, la Vilella Alta* o *la Vilella Baixa*, que fa una funció similar a la dels cognoms en la denominació personal i els numerals o sobrenoms (GIEC, §§ 14.2.2, 14.6.3e).

En les pàgines següents presentaré la informació referida al nom propi que apareix en la GIEC a partir de les seves característiques morfosintàctiques: gènere, nombre, sufixació i prefixació, determinants que l'acompanyen i l'ús en aposició.

2. Gènere

En el cas dels éssers animats, el gènere del nom sol ser el del sexe corresponent al subjecte denominat. La marca *-a* és la més tradicional per a representar el gènere femení (GIEC, § 7.2.1). Així, doncs, com en molts noms comuns, la forma femenina es construeix afegint una *-a* a la forma masculina (*Joan/Joana, Ximeno/Ximena*), encara que també hi ha moltes formes exclusivament femenines que no provenen de la feminització del masculí ni i tenen necessàriament la marca *-a* (*Ariadna, Isabel*). Sovint els noms de dona provinents d'advocacions marianes són formes morfològicament de gènere masculí: (la) *Dolors*, (la) *Remei*, (la) *Roser* (forma antiga de *rosari*). Els noms aplicats a homes es caracteritzen per l'absència d'una marca morfològica que n'indiqui el gènere: *Carles, Frederic, Guillem, Jordi, Marc*, etc. Notem: «En els parlars valencians, el truncament dels antropònims masculins pren en molts casos la terminació masculina *-o*. Així, *Cento* (Vicent), *Nelo* (Manel), *Ximo* (Joaquim), *Quelo* (Miquel) o *Melo* (Ismael)» (GIEC, § 6.5.3.1).

Recentment, s'observa una tendència innovadora d'utilitzar noms amb caràcter epicè, és a dir, indiferents quant al gènere; de manera que es poden aplicar

indistintament a dones i a homes. Entre aquests noms destaca *Aran*. Com que tradicionalment no és un nom molt emprat no s'identifica amb cap gènere i s'aplica tant a nens com a nenes. Tot i això, segons les dades de l'Idescat, el porten un 0,31 % de nens i un 0,12 % de nenes. En canvi, l'aplicació dels noms *Pau* i *Àlex* en nenes no és desconeguda socialment, però els jutges no permeten la inscripció perquè generalment s'interpreten com a noms aplicats a individus de sexe masculí. Els cognoms o llinatges són noms epicens.

Seguint la informació que apareix en l'apartat 7.2.1.8 de la GIEC, titulat *Observacions sobre el gènere dels noms propis*, el gènere dels noms propis que designen entitats no animades concorda amb el del substantiu que classifica l'entitat designada, el qual pot ser present o elidit en el context: *la (companyia) General Motors, les (illes) Canàries, el (riu) Ter, el (llac) Michigan, el (avió) Bona Ventura, el (vaixell) Ciutat de Palma, la (locomotora) Llobregat, el (tren) Costa Daurada, la (campana) Honorata, la (campana) Tomassa, l'(autopista) AP-7, la (carretera) C-33*, etc. Sovint la denominació inclou el substantiu que determina el gènere del nom propi: *la Unió Europea, la Generalitat de Catalunya, els Estats Units*.

Quant als topònims, notem: «La major part dels topònims acabats en *a* àtona es consideren femenins (*la Barcelona modernista, la Tortosa visigoda, l'Eivissa púnica, el delta de la Tordera, la comarca de la Llitera*), però n'hi ha que són masculins (*el Matarranya, el Baix Segura*). Els que presenten altres terminacions se solen considerar masculins (*el Perpinyà d'abans, l'Alacant mariner, el París nocturn*), amb alguna excepció com *la Safor* o *la Tet*.» Caldria afegir-hi que les formes femenines dels rius provenen de la primera declinació llatina, que era la pròpia dels mots considerats femenins, i han arribat per via patrimonial, com *la Noguera* (<*NUCARIA), *la Tordera* (<*TORDARIA), *la Muga* (<*Samuga* <SAMBUCA), *la Valira* (<*VALERIA) i també *la Garona* (<GARUMNA). A més, la documentació antiga permet de veure com el substantiu que classifica el curs fluvial és femení (*aigua, ribera*) (Batlle et al. 2016: 195).

3. Nombre

Com és sabut, el morfema de plural aporta distincions quantitatives. Així, quan s'aplica el morfema de plural a una forma, aquesta passa a fer referència a més d'una entitat. Per aquest motiu, en principi, el morfema de plural no s'aplica al nom propi, perquè n'altera la semàntica i ja no identifica o designa un referent. Quan un nom propi es pluralitza per a referir-se a diversos ens amb el mateix nom s'acosta a la funció del substantiu: *De Joseps, Joans i ases, n'hi ha per totes les cases; dos Peres i un Bernat fan un ase acabat; les Barcelones del món* (al·ludint als diversos llocs anomenats Barcelona). En tot cas, el resultat d'afegir el morfema de plural és equivalent a l'ús d'un quantificador: *tots els Peres que*

conec són del meu poble; al nostre departament hi ha tres Jordis.

Tret d'aquest ús en què el morfema de plural altera la funció designativa del nom propi, molts noms poden presentar el morfema de plural i mantenir la identificació d'un únic referent. Així, els cognoms poden tenir forma singular (Ramon *Batlle*, Josep *Costa*, Artur *Mas*) o plural (Joan *Torres*, Glòria *Oliveres*), i en ambdós casos exerceixen la mateixa funció designativa d'una persona. Alguns noms de llinatges o dinasties històriques es poden expressar en plural (*els Borbons*, *els Montcades*, *els Savoies*, *els Capets*) per a referir-se a la totalitat de la família, però es tendeix a no pluralitzar el nom en aquells casos en què el cognom té forma plural i singular per a evitar perdre la identificació de la família designada (*els Prat*, *els Riba* vs. *els Prats*, *els Ribes*) (GIEC, §§ 7.3.5, 14.2.2.1). Observem, però, que en determinats contextos sintàctics sembla que la pluralització és obligada, com en *De Ribes*, *no en queden gaires* (referint-se a membres de la família Riba).

Molts noms propis s'integren en el paradigma de *pluralia tantum*, és a dir, «noms que només tenen forma de plural, encara que semànticament es puguin referir a una única entitat» (GIEC, §§ 7.3.4, 7.3.5). Així, similarmet a *tisores* o *ulleres*, tenim *les Nacions Unides*, *els Estats Units*, *els Emirats Àrabs*, *les Pitiüses*, *les Canàries*, *els Alps*, *els Apenins*, que designen respectivament ens associats, un conjunt d'illes o serralades extenses. En tots aquests casos es manté, doncs, la funció designativa del nom propi.

Nombrosos nuclis de població també presenten la forma plural, com *els Alamús*, *els Hostalets de Pierola*, *els Garidells*, *els Omellons*, *els Pallaresos*, *els Torms*, *les Lloses*, *les Masies de Roda*, *les Oluges*, *les Piles*, *les Preses*, etc. També és el cas del nom de la comarca de *les Garrigues*. En aquests casos, encara que originalment el topònim provingui d'un substantiu en plural (*omellons*, *lloses*, *masies*) usat amb sentit descriptiu del lloc, ara denominen un nucli de població o una comarca històrica natural. Per això, la concordança se sol fer en singular, especialment quan ja s'ha perdut el sentit de pluralitat, com en *Arenys 'sorrals' (l'Arenys mariner)* o *Copons 'hostals' (el Copons modern)* (GIEC, §§ 7.3.5, 13.5.1.3j).

Ocasionalment, els topònims amb forma singular es poden pluralitzar per a al·ludir a característiques o facetes diverses de l'ens designat, com en *les Barcelones d'ahir*, que el presenten com si fossin entitats diferents. És un cas similar al que es troba en els exemples *la Barcelona romana (medieval, modernista, etc.)* o *Ens trobem davant d'un Picasso jove*, en què es determina una característica específica de l'ens designat.

4. Derivació i truncament

En català, com en altres llengües, existeixen formes que deriven morfològicament de noms propis. En

destaquen especialment les que expressen matisos afectius aportats pels sufixos derivatius *-et/-eta* (com en *Carmeta*, *Julieta*, *Marteta*, *Andreuet*, *Peret*, *Jaumet*, *Quimet*), *-ot* (com en *Joanot*, *Perot*), *-ó* (com en *Agnesó*, *Margaridó*, *Teresó*, *Miqueló*, *Tomasó*) (GIEC, § 10.3.). Algunes d'aquestes formes també funcionen com a cognoms (Moll 1982: 43): *Albertí (Albert)*, *Andreví (Andreu)*, *Marcó (Marc)*, *Pericàs i Pericot (Pere)*, *Ramonell (Ramon)*, *Huguet (Hug)*.

El matís afectiu també s'aconsegueix per mitjà del truncament (GIEC, § 6.5.3.1 a, b). «La forma tradicional de truncament consisteix a prendre la seqüència final del mot de base que inclou la síl·laba tònica i que pot ser, segons el cas, monosil·làbica (com *Bet* de *Elisabet*) o bisil·làbica (com *Tomeu* de *Bartomeu*, *Fina* de *Josefina* o *Tòfol* de *Cristòfol*). Aquest tipus de truncament és propi de la formació d'hipocorístics i també de mots del llenguatge infantil (com *tites* de *petites*, *metes* de *mametes*). Com mostren els exemples, cadascuna de les síl·labes presenta obertura i les formes monosil·làbiques també presenten coda.»

»a) Encara que en aquest tipus de truncament es produeix d'una manera habitual l'afèresi de les síl·labes de l'esquerra del mot de base (per exemple, la seqüència *Agus* de *Agustina* en *Tina*), hi ha algun cas que conserva la consonant inicial (com *Jep* de *Josep* o *Jana* de *Joana*). En general, la forma truncada és una còpia de la part que s'ha pres del mot de base, que en certs casos és un diminutiu (com *Met* de *Jaumet* o *Tona* de *Martona*). Amb tot, hi ha truncaments que presenten formes idiosincràtiques, com *Biel* (de *Gabriel*), *Laia* (de *Eulàlia*), *Coia* (de *Misericòrdia*), *Tuies* (de *Gertrudis*) o *Xim* (de *Joaquim*). En algun cas, juntament amb el truncament, es produeix harmonització o reduplicació de les consonants (§ 6.5.3.2), com en *Pep* (de *Josep*) o en *Noni* (de *Jeroni*), de vegades amb l'addició d'una *-i*, com en *Nani* (de *Joan*).

»b) Més recentment, per influència forana, s'ha introduït la modalitat de truncament consistent a prendre la seqüència inicial del mot de base reduïda a una forma monosil·làbica, que ha de ser travada (com *Cris* de *Cristina*), o bisil·làbica amb l'accent desplaçat a la síl·laba inicial i generalment amb la síl·laba final lliure com en el mot de base (com *Montse* o *Muntsa* de *Montserrat*), o sense la coda del mot de base (com *Mati* de *Matilde*; però *Sebas* de *Sebastià*). Algunes d'aquestes formes prenen una *-i* que funciona com un marcador hipocorístic (com en *Pili* de *Pilar*) i altres formes prenen una *-a* de femení (com *Pura* de *Purificació*, al costat de *Puri*). Aquesta forma de truncament no s'aplica solament als noms de fonts, sinó que pot afectar altres noms propis (com *Capde* de *Capdevila*, *La Publi* de *La Publicitat* o *Barça* de *(Futbol Club) Barcelona*) i noms comuns (com *presi* de *president*) o adjectius (com *tranqui* de *tranquil*), i en aquests darrers casos es poden trobar formes truncades de tres síl·labes amb l'accent en la segona síl·laba (com

indepe de *independentista*; cf. *mani* i *manifa* de *manifestació*). Sovint la vocal final àtona no experimenta reducció vocàlica en els parlars que normalment redueixen [a], [e] i [o] àtones a [ə] i [u] (§ 3.3.1.2c), com en *Benja* (de *Benjamí*), *profe* (de *professor*) o la *Corpo* (de *Corporació (Catalana de Mitjans Audiovisuals)*).»

En la toponímia també trobem aquesta mena de derivats, com en *coll de la Carrasqueta*, *bosc de la Caseta*, *les Casetes*, *pla de la Casilla*, *el Casot*, *(el) Castellet*, *los Castellons*, *les Colladetes*, *bosc de la Creueta*, *faixeta de l'Artigó*, etc. I és molt abundant en les denominacions de masos, com en *can Cabreta*, *cal Calderó*, *cal Cameta*, *mas de l'Agustinet*, *borda d'Andreuet*, *mas d'en Basteret*, *mas de Batistet* (del cognom *Batista*). A part dels sufixos diminutius, és freqüent trobar sufixos augmentatius, com en *rec de s'Arenassa*, *l'Artigassa*, *font de la Boixassa*, *font de la Canalassa*, *coll de la Casassa*, *els Castellassos*, *los Comellassos*, *barranc dels Covilassos*, *els Fangassos*, *els Feixassos*, *mas de Mingatxo*, *masia de l'Antonatxo*, etc.

Ara bé, en altres casos la presència de determinats sufixos genera un substantiu (GIEC, § 10.2.1.1). Així, quan el sufix *-isme* s'aplica a un nom o cognom genera un substantiu que fa referència a:

- doctrines polítiques: *carlisme* (Carles de Borbó), *leninisme* (Vladímir Ilitx Lenin), *lerrouxisme* (Alejandro Lerroux), *marxisme* (Karl Marx), *miquelisme* (Miquel I de Portugal), *peronisme* (Juan Domingo Perón), *estalinisme* (Joseph Stalin), *trotskisme* (L. Trotski).
- doctrines filosòfiques: *aristotelisme* (Aristòtil), *averroisme* (Averrois), *kantisme* (Kant), *platonisme* (Plató), *tomisme* (sant Tomàs d'Aquino).
- doctrines religioses: *budisme* (Buda), *erasmisme* (Erasme de Rotterdam), *luteranisme* (Luter).
- teories científiques: *darwinisme* (Darwin), *mendelisme* (Mendel).
- corrents literaris: *gongorisme* (Góngora), *petrarquisme* (Petrarca).

Quan en lloc d'aplicar el sufix *-isme*, s'aplica el sufix *-ista* es genera un substantiu que al·ludeix al seguidor d'una determinada doctrina: *budista* ('seguidor del budisme'), *carlista* ('partidari del carlisme'), *darwinista* ('partidari del darwinisme'), *lul·lista* ('partidari del lul·lisme'), etc. Aquestes mateixes formes poden funcionar com a adjectius. També existeixen altres sufixos que es poden aplicar a noms propis, com *-ada* en les formes *xarlotada* (Charlot), *barrabassada* (Barrabàs), *jeremiada* (Jeremies).

Els noms que es refereixen a individus pertanyents a ordes religiosos o confraries també provenen de noms propis amb sufix, com *franciscà* (sant Francesc), *teresiana* (santa Teresa), *antonià* (sant Antoni). Igualment, també tenen aquest origen les formes que indiquen el gentilici o la procedència (GIEC, § 10.2.2.1), com *romà* (Roma), *perpinyanès* (Perpinyà), *pollencí* (Pollença), *cerdà* (Cerdanya). I encara podríem afegir-hi altres sufixos menys habituals com en les formes

dantesc (Dante), *rocambolesc* (Rocamboles), *satànic* (Satan), *platònic* (Plató), *salomònic* (Salomó). Amb el temps, alguns adjectius s'acaben substantivant i es perd la relació amb l'origen, com *pergamí* (Pèrgam), *persiana* (Pèrsia), *polonesa* i *polca* (Polònia), *hamburguesa* (Hamburg).

Esporàdicament, a partir d'un nom propi es pot generar un adverbí, com *maquiavèl·licament* (Maquiavel), o un verb com *europèitzar* (Europa), *americanitzar* (Amèrica), *russificar* (Rússia).

Quant a la prefixació, els noms propis poden presentar prefixos adjunts, els quals afegeixen el seu valor semàntic habitual al nom (GIEC, §§11.1, 11.3e, 11.6e). Els més corrents són:

- a) pre-: *Prepirineus*, *pre-Catalunya*, *pre-Fabra*;
- b) ex-: *ex-lugoslàvia*, *ex-Sau*;
- c) pro-: *pro-Sagrada Família*;
- d) anti-: *anti-Sòcrates*, *anti-Trump*, *anti-PP*;
- e) post-: *post-Franco*, *post-Brexit*;
- f) pseudo-: *Pseudo-Dionís l'Areopagita*

5. Noms propis amb determinats

Ja hem vist que la presència del morfema de plural pot modificar la funció designativa bàsica del nom propi d'identificar un únic ens. Similarment, aquesta funció pot quedar alterada (però no anul·lada) per la presència de determinants, com un possessiu, un adjectiu, un adverbí o un complement nominal. Per exemple, *l'Almirall federalista*; *el Pedrolo dramaturg*; *un Picasso molt jove*; *la Tortosa visigoda*; *aquest Vendrell d'ara*; *un Poble-sec per a tothom*; *la dolça França*; *tot Catalunya canta*.

5.1. Possessius i demostratius

«El possessiu prenominal introduït per l'article pot tenir un sentit afectiu quan acompanya noms propis» (GIEC, § 16.5.2.1). Mercè Rodoreda l'utilitzava habitualment, com en el títol *La meva Cristina i altres contes*. Igualment, *La meva Barcelona* és el nom del portal que ha creat l'ajuntament per informar sobre diversos aspectes que poden interessar als ciutadans que viuen a Barcelona. «El matís afectiu també es pot expressar amb un demostratiu de proximitat com en *Aquesta Roser en farà alguna de sonada*» (GIEC, § 14.2.2.2).

5.2. Quantificadors

Com hem vist en parlar del nombre en el nom propi, l'ús de quantificadors exerceix la mateixa funció que el morfema de plural: *totes les Carmes del departament*; *les tres Maries*; *les dues Corees han signat un acord*; *tsar de totes les Rússies* (la Gran Rússia, és a dir, Rússia; la Rússia Blanca o Belarús i la Petita Rússia, és a dir, Ucraïna).

«Els quantificadors *tot* 'enter, sencer' i *mig* 'que forma la meitat de' poden ocórrer davant de topònims: *La notícia es va escampar per tot Tremp*; *Ho va explicar a*

mig Besalú. Malgrat que aquests quantificadors tenen variació de gènere en la resta d'usos (*He tret tota la pols; He buidat mitja garrafa*), solen actuar com a invariables quan s'anteposen a un topònim no precedit d'article (§§ 17.5.1.1d i 17.2.2d): *Coneix tot Mallorca; Ho sap mig València*» (GIEC, § 7.2.1.8).

«Davant d'un topònim, *tot* pot quantificar tant la població del lloc com l'extensió geogràfica, sovint en un sentit hiperbòlic: *Com a representant comercial va recórrer tot Lleida* ('tot el territori'); *Tot Pineda era a la inauguració* ('la totalitat de la població'). El quantificador *tot* s'acostuma a usar en masculí singular davant de topònims que no duguin article (*Hi va acudir tot Castelló*), o que en duguin però el puguin suprimir (*S'han passejat per tot Gran Bretanya*); però, si duen article i es manté, aleshores *tot* sol mostrar concordança: *totes les Illes Balears, tota la Gran Bretanya*. Tanmateix, hi ha topònims que no admeten la supressió de l'article amb aquest quantificador: *tot l'Alfàs del Pi, tot/tota l'Escala, tot/tota sa Pobla, tot el Saler*. En el cas que l'article sigui plural i no suprimible, el quantificador és masculí singular: *tot els Pallaresos, tot ses Salines, tot els Poblets, tot les Preses*. Però hi ha casos en què espontàniament es recorre a perífrasis del tipus *tot el poble de, tota la gent de*.

«En alguns parlars, entre els quals hi ha el valencià, es tendeix a utilitzar *tota* quan el topònim és femení singular: *tota València, tota Catalunya, tota Mallorca, tota Callosa d'en Sarrià* (però *tot Banyeres de Mariola*).

«Quan *tot* quantifica topònims estrangers que adaptats al català porten article, aquest pot mantenir-se o no: *tot els Estats Units* o *tot Estats Units*. En el cas que l'article no sigui fruit de l'adaptació, es manté necessàriament: *tot Las Vegas*» (GIEC, §17.5.1.1d).

Per tal de completar aquesta informació afegirem que en català antic era normal fer la concordança (*tota Catalunya, tota Espanya, tota Judea, tota Anglaterra, tota Grècia*, etc.).¹ De manera que potser cal pensar que les zones del català que presenten aquesta concordança han estat més conservadores que les que l'han perduda.

Quant a *mig*, «se sol emprar *mig* com a forma invariable davant de noms geogràfics per a referir-se a l'extensió espacial o a la població: *mig Lleida, mig Balears, mig Àfrica*. Amb topònims que duen article femení, s'empra *mitja* si se suprimeix l'article: *mitja Bisbal, mitja Barceloneta*. Si l'article dels topònims que en porten es manté, se sol recórrer a la meitat: *la meitat de les Illes Balears, la meitat del Saler, la meitat de la Bisbal*» (GIEC, § 17.2.2d).

5.3. Modificadors restrictius

«Els noms propis admeten modificadors no restrictius, siguin oracions de relatiu o sintagmes nominals

en aposició: *Mònaco, que és el país més edificat d'Europa; Carles Salvador, gramàtic valencià del segle xx*. En canvi, no admeten modificadors restrictius en la seva funció més prototípica» (GIEC, § 14.2.2.). Efectivament, quan a un nom propi se li afegeix un modificador restrictiu passa a tenir un ús similar al d'un nom comú. El modificador més habitual sol ser un sintagma adjectival, una construcció de participi o un sintagma preposicional i, més rarament, una subordinada de relatiu. En aquestes construccions el nom propi va precedit de l'article determinat o indeterminat i seguit del modificador restrictiu. És un tipus de construcció molt emprat en el llenguatge periodístic, com es pot veure en els següents exemples extrets dels mitjans de comunicació. En tots aquests exemples veiem com encara que només existeixi una única Xina o un únic Leo Messi o un únic Salvador Dalí, la construcció sintàctica ens permet al·ludir a una faceta determinada de l'entitat al·ludida que va més enllà de la simple funció designativa:

- *Una trentena de bronzes arcaics de la Xina imperial mostren el culte als avantpassats al MNAC.*
- *Estrenes de cinema de la setmana: del futur dominat per les màquines al Madrid dels anys seixanta.*
- *Un petit Louvre s'instal·la a CaixaForum.*
- *Fernando Trueba, Nicolas Winding Refn i el Nova York més cinematogràfic.*
- *«Anys de llum a la ciutat», una macroexposició que recrea l'esplendor de la Tortosa de fa un segle.*
- *Pensant i imaginant com pot ser un Poble Sec cooperatiu i comunitari.*
- *Un Messi determinant i un Cristiano Ronaldo desbocat es veuran les cares en el clàssic de dissabte.*
- *Cotlliure descobreix el Dalí més íntim a través de l'objectiu de la càmera del seu fuster i home de confiança.*

5.4. Article

Quant als antropònims, en el capítol 14 s'afirma que «els noms propis de persona poden anar precedits de l'article personal (*en Conrad, na Remei, n'Ernest, n'Anna; en Puig, na Peris*) o de l'article definit (*el Conrad, la Remei, l'Ernest, l'Anna; el Puig, la Peris*). L'ús de l'un o de l'altre, o l'absència d'article, varia segons els parlars (§ 16.3.1.2a). L'article, a més, no és possible quan el nom s'usa com a vocatiu o com a complement de verbs del tipus dir-se i anomenar-se. Podem dir, amb article, *En Carles ha arribat tard a la feina*, però no usem l'article en casos com *Carles, apanya't, que arribaràs tard a la feina* o *Li diuen Carles*. L'article definit pot precedir alguns cognoms i s'escriu en minúscula (*Enric Prat de la Riba, Ernest Soler i de les Cases*), tret que s'hagi aglutinat i formi un únic mot (*Jaume Pahissa i Laporta*), fet habitual en els

1 Agraïm al professor Vicent Martines i als seus col·laboradors, Elena Sánchez i Jordi Antolí, els exemples que ha tingut l'amabilitat d'extreure'ns del corpus CIMTAC (ISIC-IVITRA).

cognoms amb l'antic article salat fossilitzat (*Jaume Safont*) (GIEC, § 14.2.2.1.)

I en capítol 16, dedicat a l'article, s'especifica: «Els noms propis són inherentment definits i són emprats pel parlant quan pressuposa que el seu interlocutor identificarà el referent (§ 14.2.2). Tot i aquest caràcter definit, en la majoria de parlars els noms propis de persona (o antropònims) van introduïts generalment per un article singular que pot prendre flexió femenina o masculina. També porten article alguns topònims.

«Precedint un nom propi de persona, es poden utilitzar els articles personals *en* (masculí), *na* (femení) o *n'* (forma apostrofada del masculí o femení) o bé els articles definits paral·lels (*el*, *la* i *l'*). El baleàric empra els articles personals en tots els casos: *He parlat amb na Joana, n'Antònia, en Tomeu, n'Ignasi, na Costa i n'Aguiló*. En la major part dels parlars de Catalunya s'empra l'article definit amb els noms femenins i amb els masculins començats per vocal (*He parlat amb la Joana, l'Antònia, l'Ignasi, la Costa i l'Aguiló*); en els masculins començats per consonant són possibles tant l'article personal (*en*) com el definit (*el*): *en Tomeu o el Tomeu, en Cruells o el Cruells*. L'article personal segueix les mateixes regles d'apostrofació (§ 16.3.1b) i de contracció (§ 16.3.1c): *el barri de Ca n'Escandell*. En els parlars valencians i en tortosí no se sol emprar l'article amb els noms de persona (*He parlat de Roser i Vicent*).

«En els registres formals se sol prescindir de l'article davant dels noms de personatges públics o històrics: *Prat de la Riba impulsà la creació de la Biblioteca de Catalunya; Pompeu Fabra morí el dia de Nadal del 1948; Hem escoltat la "Folia daliniana" de Montsalvatge*. No és estrany, però, l'ús de l'article (personal o definit) davant de noms de personatges públics, ús que pot ser una mostra de familiaritat o d'informalitat: *en Coromines, en Joan Fuster, na Maria Antònia Salvà, la Rodoreda, la Víctor Català*. Davant de noms propis estrangers, bíblics, mitològics, d'escenaris molt allunyats o de mons imaginaris, no s'empra normalment l'article (*Wilhelm Meyer-Lübke, Moisès, Èdip, Xahrazad*) fora que vagin modificats per un adjectiu prenominal (*el dissortat Èdip*).»

Pel que fa als topònims, l'ús de l'article en la toponímia catalana és un aspecte que ha suscitat molt d'interès en els darrers anys.² I és que, en contrast amb l'ús en l'antroponímia, la seva aplicació no és previsible. Així, hi ha noms de lloc que s'utilitzen sense article, com *Barcelona, Girona, Lleida* o *Tarragona*, tret que vagin acompanyats de modificadors restrictius. I n'hi ha d'altres que en porten, com *la Jonquera, la Palma de Cervelló, la Bisbal, el Masnou*. Molt sovint, els parlants de fora de la localitat tenen dificultat per a saber quin ús n'han de fer, ja que no hi ha una regularitat, fins i tot en noms molt similars, com en:

- *els Prats de Rei* però *Prats de Lluçanès*;
- *el Prat de Llobregat* però *Prat de Comte*;
- *el Pont d'Armentera, el Pont de Bar, el Pont de Suert, el Pont de Vilomara*, però *Pont de Molins*;
- *el Palau d'Anglesola* però *Palau de Santa Eulàlia*.

Quant a la toponímia exògena, els topònims que porten article i no han estat adaptats s'escriuen amb l'article en majúscula (*Los Angeles, El Paso, La Spezia, La Paz, Le Mans*) i quan han estat, en minúscula (*el Caire, la Haia, l'Havana*). Pel que fa als corònims, observem que uns sempre es fan servir amb article, adaptats i no adaptats (*El Salvador, el Marroc, el Sudan, l'Iraq*); d'altres es fan servir sempre sense article (*Andorra, Noruega, Bolívia, Jordània*); i en d'altres l'article apareix segons el context sintàctic si apareix en un text o segons el format de l'obra (*Brasil, Argentina, Perú, Xina*). Així, en un mapa és habitual que l'article no hi aparegui, però sí en un text, on la funció sintàctica també hi influeix (*Perú és un país que em porta molts records; He viatjat al Perú moltes vegades*) (GIEC, § 16.3.1.2b).

«En el cas dels noms propis estrangers no adaptats, l'article de la llengua original, si comença per vocal, es manté intacte i és la preposició la que s'hi sil·labifica (*la ciutat d'El Paso, l'estil d'El Greco*)» (GIEC, § 16.3.1c).

Generalment, el nom de les comarques catalanes sol anar precedit de l'article (*el Bages, el Vallès, la Segarra, les Garrigues*), tret d'Osona. I quan apareix com a complement d'un topònim se sol mantenir, com en *Mollet del Vallès, Maçanet de la Selva, Vilafranca del Penedès, Vilallonga del Camp, Torroja del Priorat*; però no sempre, com en *Montornès de Segarra* (però *Montornès del Vallès*), *la Nou de Berguedà, Pinell de Solsonès, Vallfogona de Ripollès*.

Quant als hidrònims, cal recordar que constitueixen un grup especial de topònims. Com altres topònims, es construeixen en construccions apositives (*el mar Mediterrani* o *la mar Mediterrània*), però sovint no van precedit de cap genèric (*el Mediterrani*). Els cursos d'aigua més grans no solen portar el genèric *riu* en la denominació i només van precedits de l'article, masculí o femení (Comissió de Toponímia de Catalunya 2006: 23-24): *l'Ebre, el Llobregat, el Ter, la Muga, la Valira*, etc. El descriptiu *riu* sol emprar-se en aquells cursos menors en què s'ha mantingut el sentit antic de *riu* ('riera, torrent'): *el riu de la Pedra, el riu Negre*. És especialment recomanable no afegir el descriptiu en els noms femenins, ja que pot provocar la pèrdua de l'article femení (Institut d'Estudis Catalans 1996: 166-167).

En les denominacions de nuclis de població, és força habitual que l'article que normalment acompanya el nom dels rius s'elideixi darrere de la preposició *de*: *Torrelles de Foix, Artesa de Segre, Corbera d'Ebre, Sant Boi de Llobregat, Vilallonga de Ter*, etc.

2 Veg. especialment els treballs de Moran 2007: 126-133; Rabella 2012: 78-85; Saragossà 2010: 611-643.

Com en el cas d'alguns cognoms, l'antic article salat encara es conserva en alguns topònims de la zona en què fou viu (*Sapeira, Sant Martí Sarroca*).

6. Noms propis en aposició i amb nexes

Ja ho hem vist: «Els noms geogràfics es presenten sols (*València, Salses*) o bé precedits d'un article (*el Xúquer, la Tordera*) o d'un nom comú com *carrer, puig, muntanya, riu, riera, torrent, plaça, avinguda, baixada, carreró, ronda, autovia, carretera, camí, via, travesera, torre* o *cementiri*. El nom propi pot anar en aposició al nom comú (*el riu Segura*) o bé unit amb la preposició *de* (*plaça de Sants, passeig de la Petxina, bulevard dels Pirineus*) (vegeu els §§ 14.6.3a i 14.6.3d, respectivament)» (GIEC, § 14.2.2.2).

«Les aposicions nominals són construccions en les quals un nom o un sintagma nominal s'adjunta al nom o sintagma nominal que modifica. Les aposicions nominals es classifiquen tradicionalment en restrictives o no restrictives.

«a) Tenen un caràcter restrictiu les aposicions que trobem en casos com els següents, en què l'element en aposició és un nom propi: *les illes Formigues, el llac Titicaca, l'estany Gento, el meu amic Llorenç, el rei Jaume, la novel·la "Solitud", l'assagista Joan Fuster, el senyor Joan Perea, la doctora Mercè Riells*. Entre el nom que funciona com a nucli i el nom o sintagma que apareix en aposició s'estableix una relació semàntica atributiva semblant a la que s'ha analitzat per a alguns complements introduïts per *de* (§ 14.6.2f). En aquestes construccions, el primer nom (*illa, llac, estany, amic, rei, novel·la, assagista, senyor, doctora*) s'identifica a partir del nom propi, però al mateix temps aquell atribueix una propietat a aquest i és prescindible: *les Formigues, el Titicaca, "Solitud", Joan Perea*. D'acord amb el que s'ha apuntat en el § 14.2.2, a causa del caràcter individual del nom propi, el nom en aposició adopta la forma del singular. Tanmateix, pren la forma del plural si fa referència a una pluralitat d'elements: *les illes Formigues*. En qualsevol cas, tot i que el nom propi i el nom en aposició a vegades poden coincidir en gènere i nombre (*les illes Formigues, l'illa Victòria*), no concorden entre ells: *les illes Fèroe, els germans Grimm, el poeta Cabanyes*» (GIEC, § 14.6.3a).

«Com s'ha indicat més amunt (§ 14.6.2f), en els topònims urbans i en la denominació d'entitats diverses, el nom que funciona com a nucli del sintagma i el complement introduït per *de* mantenen també una relació atributiva. El paral·lelisme existent amb les construccions amb aposició analitzades explica, sens dubte, que en aquests casos la preposició *de* es pugui elidir i s'origina, així, una construcció positiva: *el carrer (de) Muntaner, la plaça (de) Catalunya, la torre (de) Foster*. Igualment hi pot haver algun altre element elidit: *carrer (de la) Fassina, torrent (de Can) Vilana*. El nom identificatiu pot ser un antic adjectiu:

avinguda (del) Paral·lel. Una tercera manera, habitual en el cas de les vies urbanes, és amb el simple nom propi: *Viu a Muntaner* ('al carrer Muntaner'); *Agafeu el metro fins a Catalunya* ('fins a la plaça Catalunya, fins a l'estació de la plaça Catalunya')» (GIEC, § 14.6.3d).

«En el cas dels antropònims són més habituals les aposicions nominals, com ocorre en les combinacions de prenom amb cognoms (§ 14.6.3e): *Pau Miralles, Ricard Fortuny*» (GIEC, § 14.2.2).

«Els noms propis també poden aparèixer modificats per un nom o sintagma nominal en aposició restrictiva. En el cas dels antropònims, els prenom admeten l'aposició dels cognoms (*Joan Alcover, Joan Fuster, Joan Maragall*) i més esporàdicament de noms com *pare, fill* (*l'Antoni pare, l'Antoni fill*) o els que designen oficis (*el Benguerel escriptor i el Benguerel músic, el Fuster assagista valencià i el Fuster novel·lista barceloní*). Amb noms de reis, emperadors o papes, podem trobar construccions del tipus *Jaume el Conqueridor* o *Jaume el Just*, en què el sintagma nominal adjunt que constitueix el sobrenom (*el Conqueridor, el Just*) permet identificar *Jaume I* i *Jaume II*, respectivament. Aquests sintagmes identificatius, de fet, es poden usar igualment després del numeral: *Jaume I el Conqueridor, Jaume II el Just*» (GIEC, § 14.6.3e).

7. Bibliografia

- BATLLE, Mar; J. MARTÍ I CASTELL; J. MORAN; J.A. RABELLA (2016). *Gramàtica històrica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COMISSIÓ DE TOPONÍMIA DE CATALUNYA (2006): *Criteris per a la toponímia d'àmbit municipal*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1996): «Els hidrònims precedits de l'article femení que no porten genèric». En *Documents de la Secció Filològica*, III, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 166-167.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016): *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MARTÍ I GIRBAU, Núria (2002): «El SN: Els noms». En Joan Solà et al. (ed.), *Gramàtica del català contemporani*. Barcelona: Empúries, vol. 2, pp. 1281-1335.
- MOLL, Francesc de B. (1982): *Els llinatges catalans*. Mallorca: Editorial Moll.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (2007): «L'article en els topònims: teoria i pràctica». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*. [Barcelona], núm. 106-107 (2007), pp. 126-133.
- RABELLA, Joan Anton (2012): «L'ús de l'article determinat i dels descriptius geogràfics de la toponímia catalana», *Llengua i ús*, núm. 51, pp. 78-85.
- SARAGOSSÀ, Abelard (2010): «L'article en la toponímia». Dins *XXXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, pp. 611-643. ■